

A MUNKAMEGOSZTÁS HATÉKONYSÁGÁNAK ERÉNYE, AVAGY NAPJAINK GAZDASÁGETIKÁJÁNAK HELLÉN VONÁSAI

B. VIRÁGHALMY LEA

„**A**Z EMBER MUNKÁJÁT VALAMIFÉLE életnek kell tekintenünk, éspedig a lélek értelmes tevékenységének és cselekvésének... Minden munka csak akkor jó, ha a cselekvő alany sajátos természetére jellemző kiválóságnak megfelelően megy végbe. Az emberi értelemben vett jó a léleknek erény szerinti tevékenysége” – fogalmazta meg Arisztotelész a *Nikomakhoszi etikában* azt a célt, amely az embert az *eudaimonia* megtalálásához vezeti. Ennek a rendeltetésszerű cselekvésnek általánosan elfogadott színtere az *ethosz* volt – vagyis az a konkrét hely, ahol az ember életét tölti, ahol az otthona van. Ez természetesen átvitt értelemben nemcsak magát a helységet jelentette, hanem a hozzá kapcsolódó megszokást, hagyományt és gyakorlatot: tehát az ottani normákból születő magatartást is.

Azonban már Szókratésznel más összefüggésbe kerül az *etika* kifejezés: a „szokásjog” jelentést felváltja a saját meggyőződés és belátás által megszabott norma. Ez a kettős (dianoetikai és etikai) szétválasztás lesz majd az arisztotelészi etikai rendszer alapja. „E megkülönböztetés szerint szoktuk osztályozni az erényeket is: egyik részüket észbeli, másik részüket erkölcsi erényeknek nevezzük; éspedig észbeliek: a bölcsesség, az éleslátás és az okosság; erkölcsiek: a nemes lelkű adakozás és a mértékletesség. Ha tehát erkölcsről beszélünk, akkor nem azt mondjuk, hogy valaki bölcs, vagy éles eszű, hanem azt, hogy szelíd, vagy mértékletes... Az észbeli (erény – V. L.) főképp a tanításnak köszöni eredetét és növekedését, s ezért tapasztalat és idő kell hozzá; az erkölcsi pedig a szokásból keletkezik, s ezért elnevezése is csekély változtatással a szokás szóból ered.”¹

Ma elfogadott európai keresztény definícióval az *etikán* azt a filozófiai tudományágat értjük, amely a filozófia módszerével tárgyal erkölcsi kérdéseket – azaz az emberi magatartás oly belső szintű szabályait, amely szubjektíve a lelkiismeret törvényében tudatosul, objektíve pedig egy egyetemlegesen kötelező erkölcsi törvényben vagy normarendszerben jelenik meg.

¹ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. 1103a

Ebben a szövegösszefüggésben jogosan vetődik fel a kérdés: mit jelent tanulmányom alcíme: „napjaink gazdaságetikájának hellén vonásai”. Létezik egyáltalán etika a gazdaságban? Különösen ebben a globalizált világban?

Botos Máté könyvében így határozza meg a tárgyalt fogalmat: „a gazdaságetika a társadalometika, tehát egy nagyobb egység része, amelynek lényegi és perifériális kapcsolatai vannak. A társadalometika az ember másikkal és környezetével való felelősségteljes viszonyát jelenti elméletben és gyakorlatban. Ezen relációnak egyrészt nincs közvetlen jellege, hanem a társadalmi intézmények által jelenik meg. Másik jellegzetessége, hogy a valóságból táplálkozik – ez a karaktere azonban sohasem válhat rendező, vagy kizárólagos elvvé. Feladata, hogy összefogja a valóságnak való megfelelést az emberi igazságossággal. A társadalmi viszonyokban az az etikus, ami igazságos, ami jó. Az ókortól a legújabb korig terjedő időszak felfogása szerint jó az, ami az általános természeti és isteni erkölcsi törvényeknek megfelel. A modern közgazdaságtannal válik ketté az a felfogás, hogy az embernek minden cselekedetét, a gazdasági tevékenységet is egyfajta erkölcsi normarendszerhez kell igazítani... A gazdaságetika ebből következően nem más, mint az ember gazdasági tevékenységének és az erkölcsi jóra való törekvésnek rendszerbe szervezett összeegyeztetése... Megközelítése három pilléren nyugszik: 1. morálfilozófiain, 2. közgazdaságin, 3. történetin.”²

Jelen tanulmányomban a Wieser-féle kontinuitáselvre alapozva kívánom megközelíteni a témát: hogyan viszonyult a hellén világ a politika és az etika részét képező *oikonomia* kérdéseihöz, s ez hogyan tükröződik napjainkban?

Speciális ez a megközelítés, mivel Zalai Béla nyomán „kimondhatjuk, hogy egy kor erkölcsi értékelésének lényeges megismerését csakis e kor egész kultúrájának intuitív megismeréséből meríthetjük. Ez a megismerés a megismerő korára vonatkozólag közvetlen és szimbolikus, elmúlt korokra csak szimbolikus lehet. Tehát az etikai rendszerezés immanens fejlődésének megismerése szimbolikus, módszere a szimbólumok intuíciója.”³

A hellén világ gazdaságetikájából tehát nem a *knowledge of it*, hanem *knowledge about it* metodikájával két momentumot emelhetünk ki: mivel a platóni dialógusokban egyetlen egyén sem függetlenítheti magát a társadalomtól, ezért a megfelelő és kölcsönös együttműködés az állam, s egyben a gazdaság fellendülésének biztosítója. Platónnál ez a munkamegosztás s az anyagi javak igazságos elosztása eredményezi a hatékonyságot, szemben

² Botos Máté: *Gazdaságetika és a gazdasági gondolkodás története*. Bp., Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar. 2000. 18-21. o.

³ Zalai Béla: *Etikai problémák – Etikai rendszerezés*. In: Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára. Bp., Franklin. 1910. 124. o.

Arisztotelésszel, akinek hatékonysági elve szerint a magántulajdon alapvető ösztönző tényező. „A közösség rendszeresen nem két orvosból tevődik össze, hanem legalábbis egy orvosból és egy földművesből, tehát általában különböző foglalkozású emberekből, nem pedig egyformákból; márpedig ezek közt kiegyenlítésre van szükség. Tehát mindazoknak a dolgoknak, amelyek közt csere lehetséges, valamiképpen egymással összehasonlíthatóknak kell lenniük. Erre a célra jelent meg a pénz, amely tehát bizonyos értelemben a közép szerepét játssza... Okvetlenül szükséges tehát, hogy egyvalamivel tudjunk mindent megmérni... Ez az egyvalami tulajdonképpen a szükséglet, ami mindent összetart; a pénz mintegy a szükséglet helyettesítésére keletkezett, megegyezés alapján; s ezért *nomiszmá* a neve görögül, mert nem természetesen, hanem törvényen (*nomosz*) alapszik, s mert megváltoztatása vagy érvénytelenítése csupán tőlünk függ. Viszonosságról tehát csak akkor beszélhetünk, ha kiegyenlítés történik, abban az értelemben, hogy amilyen viszonyban van a földműves a csizmadiához, ugyanolyan viszonyban legyen a csizmadia terméke is a földműveséhez. Csakhogy az arányosság képletét nem akkor kell felállítanunk, mikor a két fél a cserét már végrehajtotta (mert így a mind a két többlet az egyik véletlennek jutna), hanem akkor, amikor még mind a két fél a magáénak birtokában van. Így lesznek egyenlőkké és alkotnak egymással közösséget.”⁴

A római jog szemlélete hasonló, amikor kimondja: *az ár a szerződő felek alkujának függvénye (res tantum valet, quantum vendi potest)* – s ne feledkezzünk meg a középkori kommentátorok kötelező kiegészítéséről – *közösségi szabályozás szerint (sed communiter)*. A munka elfogadott értéke tehát szociális mozzanat, amelynek spontán megnyilvánulása a piac, autoriter meghatározása pedig a közösségi, törvényi szabályozás.

Az anyagi javak körül forgó gazdasági élet következőképpen alapvetően meghatározza világunkat – szerencsére döntő szerepet juttatva nemcsak a természeti „farkastörvényeknek”, hanem az emberi elhatározásnak, az akarat irányító és nemesítő befolyásának, melyeken keresztül a gazdálkodás az általános emberi célokkal is kapcsolatba kerül, s erkölcsi értékkel telítődve világnézetet tudatosít. „A gazdálkodás alapvető lényege szerint – mondja Kecskés Pál – célhoz viszonyító tevékenység; a gazdasági érték, a hasznosság, eszköz jellegénél fogva önmagán túlmutat egyéb értékekre és célokra. Így a gazdasági élet is belekerül az ember céljainak egymásba kapcsolódó sorozatába és abban a világnézetnek megfelelő helyet foglalja el.”⁵

⁴ Arisztotelész 1133a–b

⁵ Kecskés Pál: *A keresztény társadalomszemlélet irányelvei*. Bp., Szent István Társulat. 1938. 130. o.

Joseph Schumpeter, a harvardi osztrák közgazdaságtan-professzor már 70 évvel ezelőtt új terminológiájában is jelezte a (*nomiszmáról és életfel-fogás-nemesítő értékről* vázolt gondolatmenetemben rejlő) gazdasági fejlődésből születő új fogalmat. „Akár műszakilag, akár közgazdaságilag fogjuk fel a termelést, mindkét esetben igaz, hogy a termelés természetes értelemben semmit sem 'teremt'. Mindkét esetben csak dolgok, folyamatok – vagy 'erők' – befolyásolására, szabályozására képes. A továbbiakhoz most egy olyan fogalomra van szükségünk, amely magában foglalja ezt a 'felhasználást' és ezt a 'befolyásolást'. Ez az utóbbiak a dolgok használatának, a velük való bánásmódnak, illetve a helyzetváltoztatásnak, valamint a mechanikai, vegyi és más folyamatokban végbemenő változtatásoknak a legkülönbözőbb változatait ölelik fel. Mindig arról van szó azonban, hogy szükségleteink kielégítése szempontjából másképpen érzünk el valamit, mint eddig, hogy megváltoztassuk a dolgok és erők kölcsönös kapcsolatait, hogy egyes – korábban különálló – dolgokat és erőket összekapcsoljunk, másokat pedig szétválasszunk. Akár műszaki, akár közgazdasági oldalról közelítjük meg a dolgot, a termelés mindenképpen számunkra elérhető dolgok és erők kombinációját jelenti.”⁶

A schumpeteri „kombinációra” épült a későbbiekben a kreatív destrukció fogalma, azt a folyamatot jelölve, amelynek során az innováció kiszorítja a régi eszméket és eljárásokat. Ezen alapszik a híres „Schumpeter-féle verseny” is, melyben az egyes technológiák, piacok monopolizálása révén a legfőbb cél a többletprofit, vagy kizárólagos bérleti szerződések révén a monopolhelyzet kikényszerítése.

Ezáltal napjainkban a hatékonyság szinte kötelező fokozásának egyik állandósult eszköze a gazdaság terén a versengés lett. De hogyan csapódik le mindez a szervezeteken belül? „Az eredmények alapján – szögezi le Morton Deutsch – magától értetődőnek tűnik, hogy amikor a személyek vagy kisebb egységek együttműködnek egymással, akkor az együttműködés eredményeként nagyobb mérvű szervezettség és produktivitás várható, mint akkor, amikor a kapcsolatokra inkább a versengés nyomja rá a bélyegét. A csoportharmónia és a csoport eredményessége tekintetében alapvető, kölcsönös gondolatközlést, az erőfeszítések összehangolását, a barátságosságot, valamint az ember saját csoportja felett érzett büszkeséget láthatóan megzavarja, ha a csoport tagjai egymás céljait kölcsönösen kizáró célokért látják versenyezni egymást. Továbbmenve, valószínűnek tűnik, hogy a

⁶ Schumpeter: *A gazdasági fejlődés elmélete*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1980. 53-54. o.

versengés nagyobb személyes bizonytalanságot eredményez (mert a versengés folytán mások rosszindulatára számítunk inkább), mint az együttműködés. Ezek a következtetések szinte kézenfekvőek bizottságok, találkozók, kiscsoportok tevékenységének megszervezése szempontjából.”⁷

A versengés káros hatásainak kiszorítására a múlt évezred végén a „szervezet” vállalat-gazdaságtani és vezetési szakirodalmi elemzésének és fejlesztésének fő kérdésévé a hatékonyság fokozásának új, lehetséges irányvonal-keresése lett. Milyen a hatékony szervezet? Hogyan lehet a lehető legjobban felhasználni az erőforrásokat úgy, hogy az előírásoknak és a jogos elvárásoknak megfelelően, magas szintű teljesítményt nyújtva a szervezet sikeresen érje el hosszú és rövid távú céljait?

A főbb elméletek közül érdeklődésemet leginkább Charles Handy *The Age of Unreason* c. kötete keltette fel. Szerinte csak az ún. „tanuló szervezet” (azaz megújulásra kész szervezet = *learning organization*) lehet igazán hatékony, állandóan kérdezve, elméleteket gyártva, ellenőrizve és módosítva – természetes szelekcióként munkamegosztást szülve. A gazdaságnak, társadalomnak, de még a nemzetközi nagyvállalatoknak, intézményeknek is szükségük van a több magyar közgazdász által szellemesen „mozgékony kicsiknek” fordított tanuló szervezetek sokszínűségére. Peter Senge szerint, aki jelentős szerepet játszott a *learning organization* fogalmának elterjesztésében, ez lényegileg egy olyan szervezet, amely „jövőjének kialakítása érdekében folyamatosan növeli, erősíti alkotókédvét és tehetségét”.⁸ Senge az új modell legfőbb jellemvonását abban látja, hogy tagjai „képesek új módon tekinteni magukra és a világra”.⁹ David Garvin kiemeli, hogy „képes tudást létrehozni vagy megszerezni, képes tudást elterjeszteni a szervezetben és képes magatartását is megváltoztatni az új felismerések és tapasztalatok alapján”.¹⁰

A világ folyamatos változása közben a szervezetek csak annyit tehetnek hosszú távú sikerességük megalapozása és fenntartása érdekében, hogy elsajátítják a *tanulás* (megszokott európai terminológiával inkább a „fejlődés”) képességét, amely a változások ellenére is mindvégig a vállalat sajátja marad – kizárólag így válhatnak humánussá.

⁷ Deutsch: *Az együttműködés és a versengés hatása a csoportfolyamatokra*. In: Lengyel (szerk.): *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény* Bp., Osiris. 1997. 346. o.

⁸ Senge: *Az ötödik alapelv*. Bp., HVG. 1998. 17. o.

⁹ Im. 16. o.

¹⁰ Bakacsi (szerk.): *Stratégiai emberi erőforrás menedzsment*. Bp., (n.a.) 1999. 330. o.

Az embernek ugyanis személyes, szellemi aktivitása van, amely Arisztotelész megfogalmazásában három formában nyilvánul meg: megismerés, akarás, alkotás. A megismerés az igazságra, az akarás a jóra irányul, az alkotás pedig a szépre vagy a hasznosra törekszik. Az erkölcs elsősorban az akarás világával foglalkozik; valamit el akarunk érni, valamit meg akarunk valósítani – s ezek a cselekedetek mindig visszahatnak ránk. Ebben rejlik napjaink gazdaságetikájának lényege: valójában nem a *nomizma* vagy az érték tartalma, netán az akarás tárgya az erkölcsi lényeg, hanem az, hogy a javak, a tudás megszerzése, birtoklása milyen nyomot hagy bennünk.